Присвячується моєму давньому спільникові І. Біликові

Доводилося вам їздити пізньої весни чи раннього літа по Україні? Міряли ви її безмірні шляхи зелених та рівних степів, де ніщо не забороняє вашим очам виміряти їх і вздовж, і вшир, і впоперек, де одні тільки високі могили нагадують вам про давнє життя людське, про бої та чвари, хижацькі заміри та криваві січі, де синє небо, побратавшись з веселою землею, розгортає над нею своє блакитне, безмірно-високе, безодньо-глибоке шатро; де тоне ваш погляд у безкрайому просторі, як і ваша душа — у безмірній безодні того світу та сяйва, синьої глибини та сизо-прозорої далечизни?.. Якщо вашим очам доводилося хоч раз бачити все те, то не забути вам того довіку.

Ось ранок… Ясний та погожий ранок після короткої ночі. Зірочки кудись зникли-пурнули у синю безодню блакитного неба; край його горить-палає рожевим огнем; червонуваті хвилі ясного світу миготять серед темноти; понад степом віє її послідніє зітхання; положисті балки дрімають серед темної тіні, а високі могили виблискують срібною росою; піднімається сизий туман і легесеньким димком, чіпляючись за рослину, стелеться по землі… Тихо, ніщо не шерхне, ніщо не писне… Ось зразу шугнуло світом, наче хто торкнув головешку, що, догоряючи, тліла,— і сизе полум'я віхтем знялося вгору серед червоного жару. Вітрець легенький дихнув; поблизу в траві засюрчав коник; десь далеко ударив перепел, а там над шляхом понеслась-полилася, наче срібний дзвіночок, жайворонкова пісня. Недалеко від неї розкочується друга; перепели в траві розпочали перегукування; коники один перед другим навперейми сюрчали… Рушився більший вітрець і пішов-похилив по траві, котячи непримітну хвилю, виграючи срібною росою… Ще наддало світу; ще раз кинуло з-за гори рожевим огнем; крайнеба, мов кармазином вкрите, мигоче, пашить, мов личенько сором'язливої дівчини. Аж ось, здається, наче хто

приснув! З-за гори скакнула невеличка іскорка серед рожевого сяйва й довгою променястою стрілою перетяла увесь степ; рядом з нею стелеться друга, а третя мчиться навздогінці… Ось цілий пук знявся! цілий оберемок мчиться! І на далекому небосклоні заграв-засвітив край іскристого кола… Зраділа земля: усміхнулись високі могили срібною росою; закурілись положисті долини пахучим туманом; жайворонки, як не перервуться, щебечуть, перепели хававкають та пад-падьомкають, а неугавні коники завели в траві таке сюрчання, аж у вухах ляскотить… Сонце! Сонце! се тебе, довічний світе, стрічаючи, вітає земля… Геть собі все темне та зле, цур тобі, лихе та недобре! Прокинулась світова мати, показала нам личенько красне!.. Слав її, пишная земле, молись до неї, живий світе! Мчися їй назустріч, тихесенький вітре, і прогортай, продимай стежки й доріжки, щоб наша мати не запорошила дорогої сукні!.. Співає кругом вас увесь світ, все живе; і ваше серце, тріпаючись, як пташка під сіткою, підспівує світові, б'є й дзвонить у глуху дошку вашої груднини. Яка то радість його огортає, яке нестямно-хороше почування його колише!.. Ваше тіло щипає привітний холодок, ваші очі веселить краса світовая, вашу душу чарує його щастя… Ви почуваєте, що ви — частина того світу, невеличка цяточка його живого тіла, непримітний куточок його безмірної душі. Його мука — ваше лихо; його радість — ваше щастя; його втіха — ваша забавка. Скажи ж мені, царю земний — чоловіче, що твоє, а що світове?

Мовчить цар землі: зачарований світовою красою, він наче дрімає… Ось десь узявся невеличкий кібчик і, виголошуючи свою голодну пісню, високо знявся над вашою головою. Серед прозорого світу чорніє його блискуче пір'я, широко розпросторені крила ледве тремтять у чистому повітрі; здається, мов хто спустив його на непримітній ниточці з самого неба і держить над землею. Ваші очі уп'ялися в його; ваше серце дожидає, що далі буде… Ось щось злегка луснуло — наче перервалася нитка, що придержувала того кібчика на

одному місці; злегка тріпнулися його крила — і кібчик опукою пустився на землю. Не встигли ваші очі вслідкувати за тим, де він спуститься, як він знову знявся вгору, дзьобаючи гострим носом невеличкого коника. "Смерть... розбій!.." — тьохнуло у вашому серпі. "Серед цієї краси світової, де закльовується радість та щастя, де прокидається любов до всього, лиха смерть та розбій появились!.. Нащо то? За що?.."

Відразу помутилася у ваших очах краса світова, тихая радість почала зникати, щось вас злегка вщипнуло за серце; не болість, а якесь недобре почування окрило вашу душу...

— Якиме! Пора запрягати! — кажете ви своєму возниці.

А Яким, лежачи під возом на кобеняці, дрімає. Його шапка насунулась на закриті очі; його гаряче тіло пестить і лоскоче ранішня прохолода. Йому так гарно, так смачно світом дрімається. Він цілу ніч не спав, поглядаючи на коня, щоб той не зайшов куди далеко від воза, де ви на пахучій траві цілу нічку так смачно спали, під дозором тихої зоряної ночі.

— Якиме! — гукаєте ви, звішуючись з воза.

— Агов? — обзивається Яким.

— Пора,— кажу,— запрягати.

Яким почухався, цмокнув, буцім промовив: "Хе-е, а не запріг би ти й сам?" — і, позіхаючи, почав зводитись.

Ось кінь запряжений. Яким підсунув зелену траву в задок, вимостив її там, щоб вам було добре сидіти, сам скакнув на голий полудрабок і, підбираючи віжки, гукнув:

— Ану, гнідко, спочив за ніч? Рушай далі, поки рано!

Гнідко струснув шкурою, сіпнув і повагом пішов шляхом, закидаючи то на той, то на другий бік голову, щоб хоч подивитися на те місце, де йому було так добре — і паші доволі, і спочинку чимало.

Яким, видно, помітив гнідкову думку й почав його докоряти:

— А, не хочеш? Угинаєшся?.. Не хотів і Яким уставати, та, бач, збудили... Но-о!

Ремінний батіг ляснув серед гнідкової спини, воставляючи на ній довгу смугу. Гнідко, мов опечений, кинувсь-стрибнув і, фиркаючи, пішов дрібною ходою.

— За що ти його, Якиме, оперезав отак? Хай собі повагом тягне,— кажете ви.

— А коли ж його підтюпцем, як не ранком? — одказує неласкаво Яким.— Поки холодок, хай тюпав, бо як сонце припече, то тоді й повагом важко... Но! — гукнув знову Яким, смикнувши сердито за віжки.

Гнідко ще дужче придав ходи. Заклацали його копита об суху землю, загули колеса, котячись по рівному шляху.

Той гуркіт і клацання гудуть у вашій голові, одзиваються в спині. За ними не чутно ні неугавного сюрчання коників, ні веселого щебетання пташок, ні голодного кіб'ячого гуку. Одно безперестанно: гур-гур-стук! гур-гур-стук!.. Ясне сонечко викотилось геть з-за гори, обдає своїм теплим промінням, а легенький насупроти вітер несе з холодком пахощі степової

рослини. Вам знову робиться гарно. Знову цар землі закрива свої очі, а тиха радість почина обнімати ваше серце.

Ось ви виїхали на невисоку гору. Сірим змієм плазує шлях з гори в долину поміж зеленою травою безкрайого степу. Ясне сонце геть підбилося вгору, розсіває своє золоте марево по зеленій долині. Ні пером не списати, ні словом не сказати тії несподіваної краси, якою до вас усміхнулася долина!

Зелена трава горить-палає зеленим огнем, на її довгих листочках грає й сяє, мов самоцвітне каміння, чиста роса; то стрільне вам у вічі тоненькою голочкою жовтого світу, то зачервоніє круглою горошиною, то засиніє синьоцвітом, то посипле зеленими іскорками… І то ж по праву руч і по ліву руч. Куди ви не повернетесь, все горить-палає, вся долина пишається, мов зверху радугами вкрита!

Ви дивитесь і дивуєтесь; вам здається, що ви їдете не по вбитій дорозі зеленого степу, а якимсь невідомим краєм краси, та чару, та вільного пахучого повітря. Вам легко дишеться, легко живеться. Все, що вас колись давило та смуток будило, зникло; знову любі та милі почування почали вас огортати, сни якісь душу колишуть; з самого глибу серця виринають думки непримітні, гадки легкокрилі, самі мчаться і вас мчать за собою… Куди? не питайте! не шукайте!

Серед тієї п'яної омани, серед того чарівного хмелю до вашого вуха доноситься якийсь глухий гуркіт, якийсь неясний скрип… Це зразу вас неначе що під боки штовхнуло.

— Тпрру-у! — чуєте ви голос Якимів, що відразу надержав гнідка.

Ви хитнулись, кинулися, озираєтесь.

Недалеко перед вами стоїть валка у вісім возів. Верхи на тих возах високі, виплетені з лози, прикриті зверху лихою рядниною. Шкапійчини, що були запряжені у вози, закустрані, заморені, понуро голови посхиляли. Біля першої шкапи стоїть високий чоловік, сухий, як скіпка, чорний, як сажа. У нього тільки зуби біліють та виблискують гострі очі з-під настовбурчених брів, а то увесь він засмалений сонцем та густо прикритий чорною кіптягою. Здавалося, стоїть перед вами стара верства з трухлими, облупаними боками, вся почорніла від негоди.

— Чого ви стали? — гукав Яким.— Не бачите, що навпроти їдемо? Звертайте!

— А тобі хіба повилазило, що ми не порожні? — сердито обізвався чоловік.

— Не порожні?! — передражнив його Яким.— А ми хіба порожні? Он, бач, пана везу!

— Ну, то й вези його з богом! — глухо одмовив чоловік і почав на шкапійчині чуба поправляти.

Яким звернув гнідка з шляху й повагом почав обминати валку.

Проїжджаючи побіля переднього воза, ви бачите, що з-під його халабуди визирає до вас молодиця з невеличкою дитиною на руках, два хлопчики з білими, як молоко, головами, дівчинка з заплетеною в косах замість кісників верьовочкою з валу. Біля другого воза, схилившись на шкапу, стояв ще молодий парубок і цікаво дивився на нас, а з воза виставилося покарбоване обличчя бабусі з пов'язаною чорним платком головою, біла

закустрана борода дідова з червоним, попеченим сонцем лицем та ясними очима.

— Здрастуйте! — привіталися ви до діда.

— Здрастуйте й вам! — обізвався дід беззубим ротом.

— Куди бог несе?

— Далеко,— повагом одмовив він,— звідси не видно!

— Це, пане, переселенці,— додав Яким, стьобнувши гнідка, щоб мерщій обминути воза.— А он, гляньте, яка хазяйлива молодиця: і кучу з курми за собою везе, а он і кота взяли з собою... Бодай вам добро снилося! — базікав Яким, підганяючи гнідка вожжи-ною, щоб швидше поминути валку.

Та ви вже не слухаєте Якимового базікання, не дивитеся і на переселенців, що виставилися з-під своїх наметів і цікаво вас озирають, не милуєтеся красою світовою, що перед вами, як килим, розгортається, б'є у вічі, до серця радістю доходить... Голова ваша похилилася, смуток облягає душу, нерадісні думки почали за серце щипати.

"Переселенці! — б'є у вашу голову.— Серед цього краю розкішного, серед цього достатку безмірного народилися переселенці? Чого їм тут недоставало? Чого їм ще кращого треба? Якого добра вони шукають на світі? "

І потемніла перед вами краса світова, полиняла її врода пишна, покрилася якимсь густим туманом та розкішна долина, серед якої ви недавно так раділи, такі любі почування гріли ваше серце. Тепер воно у вас чогось поривчато забилося, глухо,

обрубо стука у вашу груднину, і його глухий бренькіт нудьгою обзивається у вашій душі.

— Торкай гнідка, Якиме, торкай! — не знаючи, що робити, просите ви.

Яким стьобнув гнідка. Знову його копита заклацали об суху землю, знову загули колеса по рівному шляху.

Переїхавши долину, ви знову починаєте підніматись на згірок. Гнідко проти гори не заскаче, тягне тихою ходою; вітер не мчиться вам назустріч, не пестить холодком вашого обличчя, — затих; сонце геть-геть піднялося, почало допікати. Ось воно в бік вас пригріло, ось припекло в плече, жарко цілує в щоку. Десь і докучлива муха взялася, лізе вам прямо у вічі. Вас розбирає досада на несподівану гостю. І який лихий заніс її в се безлюдне місце? Ви одмахуєтесь рукою, а вона, не потураючи на те, здійметься, політає над вами й то об ніс удариться, то сяде на щоку і знову плазае до ока.

— Добра б тобі не було, осоружна! — скрикнули ви і з нестямки вдарили по щоці рукою.

Тільки відляск роздавсь та піт почав вас обливати.

— Ану, Якиме, поганяй! Що ми, мов тими волами, плуганимося? — сердитесь ви, дивлячись на Якима, що хиляється перед вами з одного боку на другий.

— Но-о! — гукнув Яким, ударивши гнідка вожжиною.

Гнідко наддав ходи, а все проти гори не заскаче.

Нудно вам робиться й душно; сонце пече. Оце настає вже день. На небі ні хмариночки, ні плямочки; високе та синє, воно дедалі починає жовтіти; не то що від сонця, і від нього починає пашіти та гріти. Степ, струснувши з себе росу та зігнавши непримітні тіні, горить рівним жовто-зеленим кольором; висока трава починає гнутись-хилитись, поверх неї тільки гарячий вітер гуляє та сонце розсіва своє пекучо-іскристе проміння. З-під гнідкових ніг та з-під воза почина вириватись кіптяга, курить, обдає вас пилом; чисте пахуче повітря стає важким, курним. Ви вже скілько разів чхнули, скілько разів ухопились за груди, ледве переводячи духа.

А сонце підпливає все вище та вище, пече все дужче та дужче: стає душно, аж млосно. Ох, де б того холодочку взяти, хоч на хвилиночку під нього свою голову приткнути!

Он гень-гень у жовтій млі безмірної далені, аж біля самого небосклону, довгою смужкою синіє щось. Що то? Дощова хмара висовує з-за гори своє верхів'я, чи темний ліс дрімає на сонячній спеці? Коли-не-коли тягне звідти холодочком.

— Якиме! Що то маячить?

— Де?

— Аж он гень-гень... Бач?

— Бачу... Ліс, видко, буде, а може — і слобода над річкою розтяглась, бо звідти прохолодою тягне,— угадує Яким.

— Твоїми б, Яккме, устами та мед пити! — мовите ви, радіючи, що Яким відгадав ваше бажання.

Від нестямної спеки ви зневіряєтесь на свої очі. Вас бере думка: а що, як то тілько одно марево що так часто морочить чоловіка в безмірних пісках безводного степу? Пекуча згага та гірка печія його так знемогли, що перед очима не знать де беруться кучеряві садки, темні лісочки і сині річечки кругом їх оббігають. Ось-ось вони перед очима грають; ще трохи — і ви загасите нестямную згагу, потушите пекучу печію… Верства всього зосталася до того, а як дві, то й багато… Луп! — і ви витріщаєте здивовані очі… Де ділися ті садки та ліски і річки чисті, бігучі? Перед вами одні тілько піски жовтіють та безмірна пустиня розлягається буро-червоним палом.

"Ні, ні! — думаєте ви,— в нас того не бува, то десь далеко від нас, у чужій стороні… Он і Яким угадує, що то не омана, а вже Яким привичний до того — не обманеться. Ох, коли б швидше! Ох, коли б скоріше!"

А сонце, мов розсердилося на вас за такі думки, витріщилося, пече, тисячами гарячих голочок вгороджується у вашу одежу, добирається до вашого тіла, точе-висмоктує гарячим потом з нього всю воду, смале і суше почервоніле обличчя. Ви чуєте, як у вас гусне кров, ледве плазае вона в набряклих жилах, трудно до серця доходить, скілько-то, бідному, наддав лишньої роботи! Омліваючи, воно так поривчасто б'ється, то застугонить, мов спересердя, у глухі груди, то, одходячи, затруситься важко та дрібно, то на хвилину зовсім перестане кидатись — замре! Сон не сон, облягає вас якась сонна млявість, і думки снують у вашій голові — не думки, а якісь невеличкі уривки мучених думок.

— Ну, та й допікає! — чуєте ви немов відкілясь здаля. То Яким занепалим голосом гомонить.

— Ану лишень, бадьоріше! — обзивається він до гнідого.— Швидше до місця доїдемо, десь у холодочку спочинемо. Он, бач, ліс бовваніє. Но-о!..

Вас сіпнуло; ви кинулися, наче проснулись, розкриваєте очі… Справді, он по горі синіє рослина: то, мов стіг сіна, горбом здіймається вгору, то гострою швайкою піднімається в небо, то невеличкими копицями розкидалася по гребінчастій горі. Свіжий вітрець на вас подихає… Ох, легкокрилий брате! Виходь із свого тихого захисту — гущини лісової, з-під широких гіллястих кущів та глибоких темних ярів, де ти в холодочку пахучому спочиваєш опівдні, ховаючись від гарячої спеки. Вилазь за возлісся, на гори високі, спустися в долини широкі й подми, повій на степи безкраї та довгі, на лани безмірно широкі! З синьої річки, де ти на легесеньких хвилях любиш гойдатися, здійми непримітную пару, оберни її в чорну хмару і повісь, розстели її по небу синьому, заховай від нас сонечко ясне, захисти від його недоброго заміру — розпекти нас, розтопити!

Ваша голова закрутилася; заходили зелені кружала перед закритими очима; під серце щось підступило, давить вас, дух у грудях спирає… Як сніп той, ви хилитесь і прилягаєте на тому місці, де сиділи.

Сон то чи друга, страшніша неміч вас похилила? Ви ніяк не розберете; думки ваші сплутались, голову наче що руками здавило, болить вона, пече її. Вам би хотілось гукнути Якимові, щоб дав допомоги звестися, та язик ваш не повертається, онімів, голос ваш заслаб, зник. Ви почуваєте, що там у вас, десь глибоко всередині, ледве кидається серце, ледве ворушиться життя, що незабаром, через хвилину, воно ще раз тріпнеться, й замре на ваших устах його послідніє зітхання. Вам страшно робиться, гарячий холод пробіг поза вашою спиною, торкнувся вашого серця й наче опік.

— Еге! Та ви он як — спати?! — доноситься до вас голос Якимів, мов з-під землі.— Оввa! Таке добро, а вони спати! Вставайте лишень та хоч надишетесь вволю!

Ви кинулись, зводитесь, розкриваєте здивовані очі. Що за диво? Ви в лісі. Серед товстючого високого дерева ген на гору коритом потягся шлях; довге гілля поспліталося над ним високою оселею; зелена тінь та холодочок вистилають його, і хіба де ненароком ясне сонечко, пробившись крізь густу листву, метушиться по землі ясною плямою або тліє невеличкою жариною.

Зразу не знать де поділася ваша сонная неміч, вернулася до вас ваша сила. Гнідко, натужуючись проти гори, тихо ступає; збоку йде Яким, придержуючись за полудрабок рукою, цмока на гнідка, злегка тримає за віжки. Вас так і рвонуло скакнути з воза. Яким не похопився спинити гнідка, як ви вже і долі, стукнулись об суху груду ногами, злегка поточилися і, потягуючись, розправляєте натомлену спину. Вам стає гар но: по кожній жилочці пробігає несподівана міць, в кожному суставі вона обзивається молодою радістю, серце ваше б'ється повно та рівно, груди дишуть глибоко та вільно, душу чарує почування любе.

Ще недавнечко вас пекло і палило, ще недавнечко ви не знали, де дітися серед рівного безкрайого степу, а тут де не взялася гора й ліс по горі густий та високий. Страшенне дуб'я гордо повиганяло свої голови вгору, широко розпросторило гілки на всі боки; гінка бугилова та широколисті лопухи примостилися коло них у холодочку — розкошують; по широких полянах молода ліщина з жовто-зеленим листом гріється на сонячній спеці; на низах кущі темно-зеленої калини посхиляли віти додолу; по них солов'ї неугавні засіли, безперестанно несеться їх щебетання вподовж усього лісу; невеличкі пташки сперечаються з ними своїми піснями — цьомка та прицмокує в

чорнобилі кропив'янка, щось белькоче чижик з високого в'яза, віщує літа сива зозуля, жовтобрюха іволга перегукується з одудом, а з кущів ліщини йде-несеться важке горличчине туркотання…

Помалу ви беретеся все вгору та вгору. І непримітно наче, а натуга гарячить вашу кров, серце стукає дрібніше, зітхання важчає, затинається… Та ось незабаром і ви на горі, на широкій поляні високості. Тут уже й дерево рідше, і трава нижче, й запекло її сонцем. Ось уже й небосклон стає видко, не ховається він за лісом, а тікає кудись далі за гору — може, знову на степи безкраї, на лани широкі, де гарячий вітер віє та пече-припікає сонце ясне? Ось, ось і… ви, як вкопаний, стали…

Мати вроди, красо світовая! Де ти береш такі пишні барви, кольори блискучі? Який митець, якою талановитою рукою наложив їх на тебе так густо та рівно, так втішно та мило і покрив зверху чарівним світом, наче золототканим серпанком? Ой ви, малярі, на весь світ славетні! Ке мені вашу палітру й краски, пензлі й полотна! Я буду малювати тебе, цяточко небесного раю, невеличка крихотко краси світової!.. І ви, кобзарі голосні, співаки пророчого слова! Дайте мені того живого вогню, що ним ви пропікаєте людські душі, чаруєте серце й здіймаєте цілий рій думок та гадок, цілу вервечку пишних мрій у заклопотаній голові людській! Бо не моїм слабким голосом виявити мирові про той закуток щастя, де краса світова побраталася з тихим спокоєм, де чарівна врода заручилася з незвичайним дивом!… Краю мій! родино моя! Багато по тобі пройшло-потопталося літ і віків, багато розлилося сліз та горя, посіялося кісток та крові; та не занехаяло це твоєї пишної краси, твого безмірного достатку. Зата занехаяло твоїх базталанних дітей: несуть вони, босі й голі, свою голодну волю на чужу чужину, проклинаючи тебе, як ту лиху мачуху, що, лицяючись до чужих, забула про рідних дітей. Це гнів на тебе божий? Чи кара за чужі гріхи?… Годі! Не

згадуймо про людей, про їх діла і заміри! На лоні матері нашої природи відпочинемо ми наболілим серцем…

Ви на горі, на самому шпильочку. Від вас по праву руч збігає шлях, наче змій-велетень, в'ється він поміж деревом, а по ліву — яри та бескети, непролазні хащі та гострі голови червоного глею, а прямо перед вашими очима розіслалася долина. Сама наймисливіша ткаля не затче такої рясної плахти, як мати природа заткала на диво людям ту широку долину! Зелені луки з пишними квітками стали їй за основу; поодинокі купи зеленого дерева порозкидалися темним затканням; над річкою село з білими хатками та вишневими садками облягало її узорчатою лиштвою, а чиста річка оторочує синьою гальонкою. В її темній глибині відбивається і ліс, і гори, і село з хатками та садками, і небо безоднє та сине з білими, наче з павутиння, хмарками, і сонце пекуче та ясне з його незвичайним сяєвом. А там далі, за річкою, що обставилася стіною темно-зеленого очерету, потяглося нив'я довгими поясами, розіслалися лани широкими килимами, ховаючи свої краї аж там, де земля сходиться з небом, де блакитний край неба зливається з темно-зеленою далечиною. І над всім оцим шатром розкинулося високе та глибоке небо, сяє іскристе сонце і обдав все гарячим світом; ясні плями і темні тіні ходять-перелазять з місця на місце. О чарівнице-природо! Нащо ти мене вабиш своїм чаром? Нащо прикувала на одному місці та й не пускаєш? Пусти мене! Он, бач. Яким уже спустився згори і, не доїжджаючи мосту, повернув на пишну поляну, щоб самому відпочити і свого гнідка попасти! Он уже він має думку утаборитись там, бач — розпрягає. І ви мерщій побігли шляхом до Якима.

В холодочку гінкого широкогіллястого осокора, серед пишного килима густої трави утаборився Яким із своїм добром. Віжками прип'яв гнідка до сусідньої берези, а сам, розставивши триніжок, налаштовуючись варити кашу, з відром побіг до річки, що недалечке плескалася в положистих берегах. Вода в ній

чиста та прозора; сонце пронизує її з верху аж до самого дна, і тільки посередині чорніє — то або глибина відзначається, або зелене жабуриння вкрило чисте дно. Тихий вітер віє вподовж річки, здіймає невеличку хвилю і широкою складкою жене вподовж течії. Ось погнало її аж до берега, плеснуло ген на пісочок, підхопило порожню черепашку, сіпнуло її у воду, погойдало, погралось і знову викинуло на берег.

Вас так і потягло до води, до її чистої хвилі, до її цілющої прохолоди. Мерщій все з себе! Шубовсть?.. Заклекотіла, потемніла її прозора товща, широкі круги знялись по верху і, розходячись на всі боки, покотили один за другим, здіймаючи невеличкі бульби; поперечні хвилі захиталися, подалися назад і, стукаючись одна об одну, пішли собі вистрибом, попереджаючи одна другу. Шу-шу-шу-у! плиг! лясь! шу-шу-шу-у! плит? лясь! Посеред того мутного кип'ятку тільки біліє ваше тіло, подаючись під водою впоперек річки. Ось вам уже стало важко пливти під водою, дух почав затинатися в грудях, і ви мерщій виринаєте з-під хвилі, раді та веселі, струшуєте воду, що потьоками збігає з вашої голови, розплющуєте очі і, перевівши духа, обдивляєтесь кругом себе. Чиста вода вас обмиває, чоломка і в груди, і в плечі, лоскоче попід боками; з високості сонце прище на неї своїми огненними стрілами, посилає вам гарячі поцілунки, гойдається поверх прозорої хвилі. Ось ви незнарошне приснули — невеличка радуга знялася біля вас, світнула в очі й незабаром зникла; ось ви повели рукою — закипіла тиха хвиля, підняла цілий оберемок білого шуму й кинула на вас, ви пірнули — шум помчався вподовж течії, і ви знову виринаєте серед тихої та чистої хвилі. Вам стає гарно, несказанно гарно серед тієї рідкої прохолоди; вас обіймає якась міць, напружує ваші жили, викликав радість у серці, пориває на іграшки, забави. Наче мала дитина, ви починаєте бавитись серед води — то ляжете на спину і колишетесь на тихій хвилі, задивляючись у синє небо, то, коли вас однесе, перекидаєтесь

на груди і, вимахуючи руками, пливете проти течії, а то пірнете на глибині, а вириєте аж на бережку.

Аж Яким задивився на вас. По його загорілому обличчі грає тиха усмішка.

— Раді, що до води добралися, та й бавитеся! — вимовляє він до вас.

— А що ж ти, Якиме, не купаєшся? — гукаєте ви до нього.— Поки окріп закипить — освіжись!

— Дивлюся, як ви бавитесь, та й себе тягне,— одказує Яким.

— А коли тягне, то чому не купаєшся? Чи, може, плавати не знаєш, боїшся втонути? То он з берега не глибоко, побовтайся.

— Та я колись трохи плавав, а тепер не знаю, чи не забув,— повагом одказує Яким, починаючи роздягатись.

"Як то ти там плавав колись?" — думаєте ви, дивлячись, як повагом Яким скидає з себе одежу, і зразу замишляєте проти нього: от коли б тільки він увійшов у воду, потягти його на глиб — хай покаже, як по-сокирячи уміє плавати.

Ось Яким роздівся: чорний та запечений сонцем, стоїть він на березі і якось неймовірно поглядає на воду. Ось підійшов до води, обережно ступив одною ногою і, струснувшись, подавсь назад.

— Чого ще випробовуєш? Вода тепла! — гукаєте ви.

— Де вона там тепла? Аж мороз поза шкурою пішов, як черкнувся ногою! — каже Яким і знову неймовірно поглядає на воду.

— Коли ти одною ногою торкнувся, то, звісно, вона здалася холодною. А ти — разом!

— От-так! — гукнув Яким і, наче хто здоровенну каменюку шпурнув, кинувся у воду.

Закипіло, заревло навкруги, аж річка охнула й нестямно на всі боки захиталася. Ви й незчулися, як Яким біля вас виринув.

— Го-го-го-го-о! — загукав він товсто на всю горлянку, аж луна в лісі розляглася.— Брат ти мій, яка холоднеча! Ану — грітися! Ану — аж на той бік! І, мов добрий косар, замахав Яким руками, ріжучи руками впоперек хвилі. Вода під ним гула-клекотіла, видавлений слід довгим поясом відзначався по річці, а Яким, повертаючи голову то на той, то на другий бік, знай махає руками, мов сажнями виміряє річку. За кожним його замахом, наче дровеняка, спливе поверх води його загоріле тіло, то так і плигоне вперед, поки він замахнеться другою, злегка прикриється воно водою, а там знову знирне і поверх води мчиться на той бік.

"Чи то б хто подумав, щоб Яким, отакий неповороткий, та отак плавав",— дивуєтесь ви. І — ну навздогінці!.. Шкода! Не вашим слабим рукам сперечатися з дужими Якимовими; нема в вас ні того хисту, ні тієї дотепності. Яким, мов риба, пливе і води, здається, не черкається, он уже недалеко до того боку сягає; а у вас уже руки помліли, дихати стає важко, а ви ще й до середини не добулись, щоб перепочити, ви перекидаєтесь на спину.

— Еге-е,— регоче Яким з того берега, шаруючи руки піском. — Ви всіма нападами? А нуте, ще по-жіночому!

Той глум Якимів коле вас, щипає; досада впивається в серце.

"Постій же! — думаєте ви.— Я таки тебе здивую!" — І, перекинувшись на бік, починаєте пливти.

— А це ж по-якому? По-павучачому? Так павуччя тільки стрибає! — регоче Яким.

Та ви вже не дослухаєтесь досади; ви раді, що добралися до неглибокого місця, де ви ногами черкнулися дна. Слава богу! А то вам довелося скілько разів і похлинутись водою; руки наче хто пов'язав, а ноги позмикав — не слухаються вашої волі.

— Хай тобі всячина, Якиме! — перепочивши трохи, мовите ви.— З тобою не спливеш. А я думав, що ти тільки по-сокирячи і вмієш.

— І по-сокирячи, як схочу! — регоче Яким і знову пускається вплав.

Посеред річки він почав показувати, як по-сокирячи плавати: то пірне, то вирне, то заплеще в долошки, то заверещить: "Рятуйте!", то зарже, як жеребець.

— А це вам й по-жіночому! — гукає він знову, розплатується на воді, мов жаба, вихав спиною, перебирає ногами так, що вода кругом нього, наче під потоками, пінить та шумить.

А це зразу Яким як зажеліпае:

— Ох ти, бісова тварюко! Тпру-у! — і чимдуж замахав руками.

Не встигли ви підвестися, подивитися, чого то Яким так затурбувався, як він уже й на той берег виплив і голий помчався вподовж луки.

Що там лучилось? Ви підводитесь і бачите, як гнідко, вивернувшись на траві, наміряється перекинутись; хитнеться з боку на спину, підніме ноги вгору, вамеле ними та й упаде на бік.

— Бач, падло! — гукнув Яким біля гнідка, коли той таки перекинувсь.

Гнідко, зачувши біля себе грізний голос Якимів, підвівся на передні ноги, глянув на Якима й зразу підскочив на задні, схиляючи низько голову, мов засоромився, що без хазяйського приводу трохи побавився.

— Стій, я тебе, бісова звірюко, скупаю! — свариться Яким і починa одв'язувати повід. Гнідко наблизився до Якима, скоса блиснув на нього своїм червоним оком і тернувся об бік мордою.

— Ану! Чи бач, зрадів?! — І Яким замахнувся кулаком на гнідка. Той, прищурюючи око, геть одвів голову набік.

Через хвилину і гнідко, і Яким уже пливли річкою. Гнідко, задравши морду й виставивши, мов човен, широку спину, плив тихо, раз по раз порскаючи та хропучи, а Яким, ухопившись за хвіст, ззаду підганяв гнідка, як той намірявся звернути набік.

— Купай же, Якиме, гнідка, а мені час і вилазити,— кажете ви Якимові, почуваючи, що вода взяла-таки своє; частіше та

частіше, обсипа вас з-за спини морозом, зуби цокочуть, ви повинні міцніше їх зціплювати.

Повагом ви перепливли річку, мерщій вискочили на берег одягатися. Одежа, напечена сонцем, гріє вас; тепер вам любе її тепло: воно зупинило несподіваний холод, що вас так зразу обняв, викликає якісь утішні почування, будить думки; глибоко вони до серця доходять. Обличчя ваше сумне, задумане; сказать би, ви розсердилися на кого. Та то тілько так здається, то тілько зокола; то незвичайна облуда тихої відради, що розпускається у вашому серці якимсь теплим привітом.

Ось ви мовчки, не дивлячись нікуди, оділись; мовчки знялись, почимчикували під тінь широковерхої осокорини, де Яким розклав багаття; ненароком глянули на казанок з водою над вогнем — чи не кипить ще? — і, наглянувши недалеко зелену, як рута, полянку, вивернулися на ній, як на м'якому килимі.

Тихо. Ви чуєте, як ваше серце б'ється об груди глухо, обрубо… А то що шумить? Ваша кров? Ні, то червоне полум'я, знявшись угору, лиже чорне дно казанкове і сичить на ньому незнарошне пролита вода, злегка лопочуть дрова; з річки доноситься гук та регіт Якимів, порскання гнідкове… Над вами стоїть гінка сокорина, високо вгору буяє, широко розвела на всі боки свою густу верховину і прикрила вас легенькою тінню. А он, на праву руч, здіймаються гори, підковою обняли вони ту долину, де ви лежите; вся верховина їх покрита густим лісом, а боки покриті глибокими ярами та крутими проваллями… Он понавертало цілі купи жовтої глини; понаставляло гострих стрільчатих голів червоного глею. Он гола скеля стоїть, трохи похилилася набік; на самім її вершечку примостилася біла береза, журливо спустивши віти додолу… І над усім цим високо розпросторилося блакитне небо; блискуче сонце обдає все своїм яскравим світом. Здається, перед вами стоїть картина й

любо вражає ваші очі своєю чарівничою красою. Ви так задивилися на все те, так замилувалися, що незчулися, як і ваші очі закрились, як тихе забуття почало колихати вашу голову.

— Еге-ге! Я думав, що ви тут доглядаєте? А ви спати! — чуєте ви голос Якимів.

Розкриваєте очі, зиркнули... Яким, пустивши гнідка по волі, мерщій кинувся до триніжка, звернув казанок набік і надержує, поки той перестане клекотіти. Гнідко пішов попаски, вищипуючи свіжу траву та вишукуючи зеленішую місцину.

— Гей! гей! гнідко! гнідко! — гукає Яким, зігнувшись над триніжком і не знаючи, що йому робити; чи казанок доглядати, чи гнідка завертати?

Ви поспішаєте на поміч, берете з Якимових рук держалко з казанком, а він біжить мерщій гнідка ловити. "Клопіт!" — думаєте ви, задивляючись, як Яким забігає вперед гнідкові, хитрить його перейняти. "Клопіт!" — б'є у вашу голову, як ви звернули увагу на себе. "От якби було не вивертатися під осокором та доглядати казанка, то й клопоту б не було, може б, уже досі й каша зварилась, не ссало б так за серце, не в'яло під грудьми..."

Яким не забарився гнідка зловити, прип'яв його віжками до берези й мерщій кинувся до казанка. За його працею швидко й каша поспіла.

Доводилось вам коли-небудь польову кашу їсти? Щерба одна, засипана злегка пшоном та задобрена шматочком сала з цибулею,— от і все. А що то за смачна та добра! Пахощі страви поєдналися з пахощами польового повітря, будять у вас смак

непевний, викликають голод ненаситний!.. Шматок чорного засохлого хліба, що ви ледве вгризете його зубами, здається краще найсолодшого медяника; ложка щерби, що ви вливаєте в рот, якось смачно лоскоче за язик, гаряча пара, припахаючи злегка старим салом, приязно б'є в ніс і ще більший смак викликає. Ложка, шпарко переходячи від рота до казанка, щоб знову до рота сягнути, не похопиться вас задовольнити. Здається, навхильці пив би, очима їв — так хороше та смаковито. І за серце перестало ссати, і під грудьми не в'яне, якась сила вас проймає, легкість та скорість бадьорить. Ось уже ложка почала й дна казанка досягати, гарчить по ньому, наміряючись повніше набратись; там, на самому споді, каша густіша та ще смачніша, так вона й розпливається в роті, так і розходиться, мов те масло на гарячій сковорідці.

— Та й мастак ти, Якиме, кашу варити! — скажете ви, кладучи ложку, як уже в казанку не зосталося нічого.

— Хіба то я її варив?

— А хто ж?

— Огонь! — жартує Яким.

— Та огонь-то огонь... А хто готував?

— Яка там готівля? Укинув пшона та затовк салом — от і все.

— А чого ж вона така добра?

— Польова каша завжди добра. Може, через те, що не в печі упріває, а серед вільного повітря. А може — ви виголодались добре? — додав Яким.— На голодні зуби, кажуть,

і підошва смачною здається. Голод — не тітка! — гуторить весело Яким, перемиваючи ложки та складаючи добро в клунок.

— А що ж, пора, може, і рушати? — питає він, швидко упоравшись.

— Якщо ти зовсім управився, то й рушимо.

— Ось тільки воза підмажу та й готов.

Сонце геть повернуло на захід, як ви рушили з місця. Проїжджаючи мостом, ви ще раз глянули на чисту річку, де ви купалися, на зелену долину, де ви вилежувались та підкріплялися. Чиста водо-прохолодо! Тихий краю, земний раю! Раз на віку довелося вас здибати, та довіку не забуде серце вашого ласкавого привіту!

Ось і село. Ген по горі розіслалося воно невеличкими дворами з вишневими садками, з білими хатками. По дворах, як і слід, комірчини, хлівці всякі: кругом тини та загороди… Нащо то? Від кого люди розгородилися? Від якого ворога захищають своє добро отими тинами невисокими? Самі від себе? Від свого сусіди?.. Ох, люди, люди! На широкому світі є багато і волі, і простору, і добра всякого без міри, та ваше ненажерливе око не задовольняється тим, чого треба,— гарбає скільки засягне! Треба тинів та ровів, щоб вашу ненажерливість спинити!

Вам стає чогось боляче, досадно… З гори так далеко видко. І темно-зелена долина, огорнена горами, і гори, покриті лісом, і луки, порізані синьою річкою.. З-під гори сонце навкосяка обдає все те своїм золотим світом, пестить і красить своїм привітним сяєвом, мережає темними поясами тіні… Все таке хороше, красне! Дивитися б та милуватися, а вам став досадно. Чисте

та привітне село здаля здається вам і тісним, і вонючим — з дворів несе хлівами, по вулицях трусько та вузько; привітні білі хатки здаються всередині темними та нещирими, заздрість та ворожнеча звили там своє гніздо і з-за їх тихого захисту визирають на світ божий, бажаючи його полонити… Швидше з села! Геть мерщій на вільне простір'я!

Ось ви вже й за селом, у царині. Сумні млини облягли широкий майдан, мов сторожі; сірий їх покліт здається вам пузатими павуками, а довгі крила — чорними пазурами. То вони виставились на краю села сторожити здобич? Поглядають з гори на безкраї поля і тихо регочуть: рости, буяй, зелена рослино, на нашу користь! Вигрівай та вирощуй ясне сонце, добре зерно! Не мине воно нашого ненажерливого рота, перемелемо ми його своїми кам'яними зубами! Як та земля зимою покриється білим снігом, переведемо ми все те на біле борошно. Нащо нам твоя теперішня краса та пишне вбрання? Годуй ними розумну тварину та всяку скотину, а ми свого господаря чимсь м'якшим погодуємо!

Ось ви минули царину, минули й млини; вихопились знову на безкраї поля, на безмірну просторість степу. Бурого гадюкою в'ється по степу шлях битий, а він, німий та мовчазний, розпросторився по землі, дрімає. Сонце блискучим покотьолом котиться до спокою; його, здається, так мане та невідома далечінь за горою, що вся загорілася, аж палає рожевим полум'ям. Від неї й той край степу червоніє, що присусідився до неї. У повітрі тихо; туман чи кіптяга зависли у ньому, здіймаються над степом димчатим пологом; темні тіні стеляться довгими поясами від заходу аж до сходу. Високе небо починає синіти, дише на землю прохолодою. А сонце спускається все нижче та нижче, наближається до гори все більше та більше; його блискуче сяєво меркне, густа червона краска криє здоровенне коло. Вам стає сумно; голова хилиться на груди.

— Завтра, мабуть, вітер буде! — обзивається Яким.

— А що?

— Сонце он як червоно сідає,— вказує він. Ви зводите очі. Серед рожевого полум'я, наче червоні бокла, стоїть-колишеться сонячне коло. От-от воно черкнеться темної гори, що здіймається біля самого неба! От-от воно стукнеться об неї!.. Що то тоді буде?... Ні, не стукнулося. Тихо, наче хто бережно руками опустив його, посунулося воно за гору. Широка тінь знялася від неї, якась невідома сила погнала її звідтіля на вас, розстилаючи вподовж степу... Западпадьомкали перепели в траві, засюрчали неугавні коники, і жайворонки, качаючись чорною горошиною в синьому небі, посипали свої дзвінкі пісні. Як і ранком, вони защебетали, загукали, та тільки без тої відради, що ранком, не було того молодого завзяття, що тоді; — якось сумно, боляче-сумно, наче хто проводжає кудись когось близького собі й розлягається та розливається жалісливим лементом.

Ось сонце ще більше осіло; мов скиба стиглого кавуна, червоніє воно тільки половиною. Ось і половина зменшується... тільки четвертина... далі — скибочка... кільце тільки... ось і воно пливе-зникає... Зразу кинуло вам у вічі темнотою, а через хвилину серед червоного зарева заходу знявся здоровенний блискучий стовп, шугаючи високо в небо своєю широкою верховиною... Небо нахмурилося, темніє; степ вистилає густа чорна тінь. Жайворонки спускаються нижче, тихнуть, сідаючи на землю; коники перестають перегукуватись у траві, одні перепели неугавно падпадьомкають. Ще трохи згодом захід починає бліднiти, ясний серед нього стовп меркне, зникає; серед високого неба, на його темно-синій оселі, починають загорятися зірочки; мов з далекого даленя хто жариною грається — доходить їх світ до вас,— то блисне, то зникне. Темнота кругом розіходиться, здіймається з землі вгору, шугає

під саме небо. Уже вам стає видко тільки кругом себе, а далі все меркне в сірій темноті тихого вечора. Нею покривається степ, мов поринає в сірім морі туману та пилу: краї його чорніють, зісходяться і зливаються з краєм далекого небосклону; синє небо темніє, виблискуючи зірочками, ясними, мов хто розіслав над землею темно-синій оксамитний полог, оздобивши його золотими ґудзиками.

— А що, чи не втаборимося на ніч отута? — питав Яким, повертаючи до вас почорніле обличчя.

— Як знаєш… Мені все одно,— одказуєте ви йому нехотя, ліниво.

Яким повернув гнідка з шляху. Повозку вашу щось підняло трохи спереду й незабаром наче в рів спустило, колеса стукнулись, насад затріщав.

— Чи то шлях так вибили, чи ровом окопалися? — промовив Яким, надержуючи гнідка.

Ось і задні колеса піднялися вгору і, спускаючись, стукнулися об землю. Повозка покотилася не битим шляхом, а травою. — Тпрру-у-у! Годі! — мовив Яким, припиняючи гнідка, і стрибнув з воза.

— Отут будемо й ночувати! — додав він і почав розпрягати коня.

Ви сидите на повозці, вам не хочеться вставати. Гуркіт коліс та подорожня стусанина обзиваються у вашій спині, шумлять у голові, гудуть у вухах. Вам здається, що ви їдете, що вас хитає. Ось ви простягаєте ноги, посуваєте їх аж у передок. Вас злегка кольнуло у бік, заболіло під грудьми… Потягаючись і

розправляючи спину, ви розвертаєтесь на возі. Якийсь тихий спокій вас обнімає; втома одбирає руки й ноги; лежав би так і не ворухнувся! Кругом вас тихо, аж глухо-тихо; якби Яким не вовтузився біля гнідка, припинаючи його на ніч до прикорня, то, здається, нічого б не було чутно; тільки темнота метушиться перед очима, немов хто махає чорним платком перед вами. А там, над вашою головою, чорним шатром розстилається темно-синє небо із золотими зірочками. Скільки-то їх там? І яких тільки немає? То осторонь далеко одна від другої порозбігалися, стоять собі й лупають до вас своїм світом, то позбиралися у гурти і виблискують неясним сяйвом, а то позливалися в довгу-довгу вервечку й білуватим поясом перетягли все небо… Піску, кажуть, менше на всій землі, ніж зірочок тих у якій-небудь частині неба. І то ж усе живі істоти, як і наша земля; кожна з них живе своїм життям, тягнеться до своєї подруги, от як і наша земля до сонця… І всім їм місце є в тому безмірному краї… Якою ж величезною повинна бути та обшир, що їх у собі розмістила? Чим ти виміриш ту безмірну пустиню, що зветься світом? І думкою не збагнеш тієї без кінця-краю озії!.. А там, за нею, що? — Та нічого, то все вона — безмірна світова обшир — пустиня. То тільки ми тут, на землі, привикли бачити кожному початок і кінець і думаємо, що все на світі повинно їх мати… Що ж ти таке тут, пилино світова, царю земний, чоловіче? Коли твій розум не збагне того світового простору, твої очі не проглянуть його пустоти, твоя думка не досягне його краю, скажи ж мені, що ти таке з своїми високими думками, з своїм гордовитим розумом? Куди ти пнешся з ними, куди лізеш?.. Життя землі заснувало твоє життя, дало тобі покорм, виробило з нього кров, виліпило у твоїй голові мозок, сказало: думай ним!.. І ти, двоноге звіря, високо підняло свою голову вгору, загордувалося. Цей безмірний світ-мир тільки задля тебе! Все живе, що родить і плодить сира земля, твої слуги, тобі на потребу!.. Оханися та кругом себе обдивися! Та земля, що твоє життя зародила, вона його й розорить, зігне його болістями, підкосить хворобами, знищить смертю! "Земля єси — і в землю

підеш", і твій гордий розум — мозок виточить гидкий черв'як, що ти його за своє життя топтав ногами. Що ж ти за цар такий, — скажи мені? Що ти за сила така, коли себе ні від чого захистити не зможеш? Покинь же свої високі думи, горді заміри та поглянь кругом себе. Поверни свої очі назад у свої прожиті віки, у свої минулі століття… Що ти там бачиш? Бої та січі, змагання та чвари… кров братова червоніє на тобі до сього часу… Зачатий у крові, вигодований та вирощений нею, нею ти живеш до сьогодні; заснувавши своє життя на хижацтві, ти ті хижацькі заміри переніс і на громадські справи: помежував братів на стани, поділив їх на коліна, виставив одного проти другого і втішаєш себе отим змаганням, забуваючи про братерство… Були в тебе свої проводарі, з'являлися пророчі люди, були й пророки великі… Поймали вони тебе своїм огненним словом, та не пройнявся ти їх святою вірою: прийняв ти облуду за душу і, прикривши зверху блискучими шатами, грів коло серця свої хижацькі заміри. Життя твоє й досі давнє! А глянь на світ, на його красу пишну, на його обшир безмірну… Здається, всього багато є — і краси, і достатку. Для всіх вона однакова, всім би його стало…

— Добродію! Ви не спите? — спитався вас Яким, уклавшись спати біля воза на траві.

— Ні, не сплю,— одказуєте ви, раді, що хоч голос Якимів одвів вас від тії плутанини, яку закуйовдили ваші невпинні думки.— А що скажеш, Якиме?

— Та… хотів вас попитати…

— Питай, що таке?

— Ви не знаєте, добродію, як його записатися на Амур?

— Куди? — аж скрикнули ви.

— На Амур… Сторона є така… Землі там, кажуть, неомірно: йди бери, займай скілько хоч — ніхто тобі не заборонить.

— Чи ти, бува, не здурів, Якиме? — гукнули ви, підводячись на возі.— Ти ж їхав зо мною цілісінький день, з ранку й до пізньої ночі?.. Бачив цей край — який він хороший та пишний. Де ти знайдеш другий такий на білому світі?

І ви почали Якимові гаряче викладати про все, що вам довелося бачити сьогодні, про ті чарівні та милі почування, які ви пережили, про красу й достаток свого краю.

— Та воно-то так, добродію. Що й казати? Хороше в нас і красно, і всього вволю є… Тілько все то, добродію, чуже та не наше. Он у мене жінка, діток троє, а землі ні клаптя немає. Огород такий, що з своєї стріхи та на чуже капле. От ви і розсудіть: як тут його жити? А Амур-сторона, кажуть, багата: землі тої неомірно; лісу — скільки хочеш, річки — так і кишать рибою! От якби хто знайшовся такий добрий та допоміг мені туди з сім'єю добутися…

— А ти був там? Бачив своїми очима все те, про що оце тут наказав?

— Я не був, а всі так кажуть. Ото, що сьогодні стрівали, теж на Амур пішли… І курей, і кішок повезли з собою… Добро!

— Хороші бубни за горами, а зблизька шкуратяні — знаєш?

— Знаю,— нехотя одказав Яким.— Так ви, значить, не раєте на Амур? — не швидко спитав він.

— Не тілько тобі, а й рідному батькові не пораю! Багато вашого брата туди пішло; були люди із достатком, та й ті знищились, перевелись ні на віщо… Діти повимирали, самі від хвороби та всяких напастей ледве ноги волочать. Радніші б і назад вернутися, та ніяк доставитись.

— А ви сами, добродію, звідти? Бачили там самі нашого брата? — попитався Яким.

— Ні, я там не був — по газетах пишуть.

— А-а… пишуть?.. Ну, так будемо ж спати,— одказав Яким, — бо он уже й Волосожар зійшов, незабаром почне світати.

Серед нічної тиші та темноти до вас донеслося, як Яким почав лаштуватися до відпочинку: щось таке він підсовував, щось розгортав і, позіхнувши, незабаром почав висвистувати носом.

Чи не час, бува, і вам відпочити? Час, час!.. Та чи зійде-то сон на вашу заклопотану голову? Чи заспокоїть він ваше розражене серце та роз'ятрену душу?

[1903]